

РЕЦЕНЗИЯ

за

дисертационния труд на проф. д-р Амелия Личева
на тема: „СВЕТОВЕН ЛИ Е НОБЕЛ?“

за присъждане на научната степен „доктор на науките“
в професионално направление 2.1. „Филология“ („Теория на литературата“)

Всичко в академичното битие на професор Амелия Личева подсказва, че предложеният труд за степента „доктор на науките“ е очакван. Очакван е и начинът – за тези, които са следили текстовете ѝ през годините – по който авторът развива своята основна хипотеза: в широка мрежа от контексти, с много ерудиция и аргументираност. Но преди да заговоря по-подробно именно за *начина*, нека изрека ясно изискваните от жанра „рецензия“ въспителни неща: трудът, както и процедурата по защитата до момента, отговарят на всички законови изисквания, а те, както всички добре знаем, напоследък се променят с динамика, на която би завидяла и самата световна литература. А сега за самия труд. Независимо че граматически заглавието поставя акцента върху Нобел, очакването трудът да бъде фокусиран повече върху Нобел, отколкото върху проблема за световната литература, е наивно. Фокусът за Амелия Личева е световната литература, а Нобел (наградите като цяло) – Аристотелов далекоглед за нейното наблюдаване. Това е откритие на труда. Затова и заглавието следва да се чете по ризоматично разбягващи се начини: възможно ли е тенденциите и спецификата на световната литература да бъде мислени чрез наградите?; след като понятието „световна литература“ динамично променя съдържанието си, особено днес, дали и как наградите (в частност Нобел) могат да съизмерят адекватно понятието? Част от приносите на труда са в отговорите, които авторът дава на тези въпроси.

Нека започна най-напред с неизбежния поглед към структурирането: дисертационния труд е с обем от 285 страници и обхваща три глави (разделени съответно на по-малки части), заключение, приложение и библиография. Главите имат ясен континуитет: първата очертава територията на световната литература и задава важните контексти на труда, третата проследява тенденции в съвременното състояние на световната литература или иначе казано *картографира* очертаната в първа глава територия на световната литература, а втора фокусира – чрез Нобел – спойката между световната литература и наградите, като неусетно се просмуква както в първата, така и в третата глава.

Заключението е неочаквано кратко – само една страница, а приложението – не толкова характерно за жанра, но пък много симптоматично още със заглавието („Българският случай“) – прави силна връзка със заглавието на труда и дори го разпъва от конотации (сред тях, що се отнася до Нобел, до „световен ли е?“ се прокрадва сянката на българското питане „възможен ли е?“). Краткостта на заключението обаче е измамна: приложението дописва по неочакван начин някои от подетите размисли (за едно от разбиранията за малките литератури и съотнасянето им към световната, за езика и превода, за „хабитуса“ на наградите), част от поднесените „заклучения“ са в края на отделните части към главите и в този смисъл – тъй като трудът ми предлага начини да сумирам наблюденията на автора – приемам жанровото бягство от дисертационния канон като невинно. Позицията на автора в труда е видима и отстоявана с вещина. Нишката на Амелия се разплита в поне две посоки на излизане от възможния лабиринт – контекстите, исторически, съвременни и бъдещи, на българския Нобел (възможен ли е той) и динамиката в прочитите на понятието „световна литература“. Първото може да бъде мислено като „малката тема“ в дисертационния труд, а второто като неговата „голяма тема“, но истината е, че това са две сраснали се лица, които трудът не разделя, а разглежда именно в тяхната взаимнообвързаност.

Първата от трите глави – „Световната литература в началото на ХХІ век“, извършва много повече от онова, което се очаква да направи, а именно – да очертае контекст, в който да бъдат положени размишленията върху литературните награди, в частност Нобеловата награда. Тя, както вече казах, дори не прикрива усилието на своя автор да положи разглеждането на световната литература като ключов проблем за труда. Две части на тази глава – „Сравнителното литературознание, контексти и търсения“ и „Дефиниции на световната литература днес“ – неслучайно обхващат почти цялата територия на размишления. Последните единадесет страници от тази глава правят връзката с втората глава на изследването – „Нобеловата награда“ – която, чрез третата глава, отново е обрамчена от проблема за световната литература. Така Нобел е „изместен“ в широкообхватния поглед на четенето от проблема за световната литература (в частност от проблемите на компаративистиката, но най-вече от връзката между двете) и пак с тази оптична терминология трябва да търсим далекофокусни аспекти, които да препотвърдят заглавието на труда. Ако при първо вглеждане фокусът пада върху думата „Нобел“, в хода на четене на дисертационния труд статутът на наградата се разфокусира: не световната литература е контекст за разбирането на Нобел, а Нобел е нов възмо-

жен ключ за разбирането на световната литература. И тъй като става дума за ключове (но и контексти на четене), нека припомним, че в началото на труда понятието „световна литература“ се мисли през понятието „сравнително литературознание“. Но пътят от Гьоте (Уелек и Уорън) до Нобел е колкото дълъг и различен, толкова и изпълнен с общи места: тук са сенките на синтеза между националните литератури, на съдбовното свързване между културите, в които извънлитературните условия също определят успешността на диалога между свое и чуждо; тук са познатите синонимни редове, в които световното се родее с глобалното, интернационалното, транснационалното. Амелия Личева извършва стойностен критически анализ на съвременното състояние на световната литература като демонстрира няколко неща: много добра ориентация в контекстите на четене на понятието „световна литература“, отличен усет за подбор на тенденции и критерии при правенето на своя обзор, открояване на по-важни въпроси, съзиране на опасности (европоцентризмът). Амелия Личева търси пролуки за излаз от кризисните ситуации, като свързва настояването на Уелек световната литература да се мисли като канон от отлични творби, писани на различни езици, както и по-късната му идея за обединяване на всички литератури в една, с възгледа на Дейвид Дамрош за компаративистиката и с този на Тео Дхаен относно апелите за разширяване на обема на понятието „световна литература“. Тя се ориентира изключително добре както в проблематиката, свързана с понятието „световна литература“, така и с проблемите и тенденциите в компаративистиката и постколониалните изследвания. Вплитането на себе си сред търсенията на Паскал Казанова, Джонатан Кълър и Дейвид Дамрош е ясно заявена позиция в дисертационния труд: Амелия Личева избира широкия канон на световната литература пред тесния, в който цяла нация може да бъде мислена през един-единствен автор.

Важно място в труда на Амелия Личева заема проблемът за *превода*. На въпроса от какво се състои световната литература обикновено се дават два отговора с неравноделни тактове – от оригинали (Дж. Хилис Милър: световната литература да се мисли чрез оригиналите) и от преводи (Ребека Уолковиц: пишем, за да бъдем преведени на английски). Поставяният с все по-голяма острота въпрос да четем в превод, дава на превода равен статут с оригиналите, но и ражда опасения: преводът е зона, която заплашва литературната продукция на периферните култури, защото световната литература се основава най-често на превода; същевременно тя трудно може да бъде концептуализирана отвъд превода. В размислите върху този проблем Амелия Личева полага и български контекст чрез изследването на Дария Карапеткова „За превода“ (2016). Тук

бих добавил и двете книги на Ирена Кръстева от същия период – „Преображенията на Хермес“ и „Вавилонски отклонения“ (2015; 2017). Амелия Личева сблъсква тезата, че световната литература се пише на някой от големите езици, с тезата, че световната литература е и литературата в превод. Резултатът от този сблъсък е настояването, че „в световната литература езикът се мисли не по линия на това, дали е в оригинал или превод, а по линия на това какъв свят моделира“.

Намирам за логично труд с подобни задачи пред себе си да се опита да види наблюдаваното си поле и откъм опитите за неговото дефиниране. Втората част на първа глава се заема именно с това – прави преглед на дефинициите на понятието „световна литература“, като се опитва да осмисли техния произход и логиката на подвластността на синонимните редове – от „глобална литература“ за Фредерик Джеймисън до „литературен транснационализъм“ за Гаятри Спивак и „световна република на литературата“ за Паскал Казанова. Тук приносът на Амелия Личева е, че се отказва от „изсипването“ на множество гледни точки за сметка на групирането на отделните мнения и синхронизирането им като звучене в една обща синтагма, водеща към представата за идеалния корпус „световна литература“ в неговата постижимост/непостижимост. Посочените от нея дефиниции дават поне *шест начина*, по които да бъде задвижен Аристотеловият далекоглед на Умберто Еко към понятието „световна литература“, за да може последователно да спре върху: 1/ „великите книги“; 2/ каноничните произведения; 3/ вечното, универсалното; 4/ световната популярност; 5/ литературата на английски език – оригинална и преводна; 6/ модел на четене, който дава възможност да бъде преживян света. Така по (външно) подобие на литературното пространство на Морис Бланшо се артикулира „интернационалното литературно пространство“ на Паскал Казанова. Но при Бланшо пространството приютава автори и текстове, които тревожно търсят своята същност, а при Казанова „всяка написана книга на планетата, която се причислява към литературата, неизбежно става частица от гигантската композиция, наричана *световна литература*“. Общото е, че се пресичат пътища, методи, представи, че литературното пространство е отделено от всекидневния свят, с други думи – различни карти на човешкото живеене, които не съвпадат нито като граници, нито като начин на придвижване. В периметъра на това общо място се завихрят множество възгледи (сред които деветте характеристики на Дамрош за световната литература, или мнението на Франко Морети, че тя не е обект, а проблем, изискващ нов критически метод), но и предупреждения (Паркс и противопоставянето на националните стереотипи на „истинското“ нахлуване в

световното пространство; Хилис Милър и виждането му, че към произведенията от по-маргинални култури не трябва да се налагат западни модели). Друго достойнства на труда е, че в размислите върху световната литература отбелязва и българския принос (Цветан Стоянов, Боян Ничев и Никола Георгиев). Амелия Личева заема позицията, че в какъвто и план да се разглежда световната литература в наши дни, водещи неизменно са идеята за хибридността, за взаимоотношенията между културите. Оттук и настояването, че моделът на Барт (класически – съвременен език) и европоцентризмът са разклатени, че границите се разширяват и че – както твърди и Дамрош – световната литература може да бъде сведена до всеки текст, който циркулира отвъд контекста на произхода си.

След като се справя с първата си основна задача – да надникне, разчете и провиди контекстите на разбиране на понятието „световна литература“ – трудът се насочва към това да превърне наградите от необходим и възможен контекст на четене в интерпретационен ключ. Това е функцията на последната и всъщност преходна част на първа глава – „Световната литература и наградите“. Тя е едновременно спойката във въпроса „Световен ли е Нобел?“, на който няма как да бъде даден отговор, преди да бъде разгледан въпроса за територията на световната литература, но и надскачане на територията на Нобел. Всъщност още първите думи в тази глава назовават проблема: *„възможността световната литература да бъде обяснена, и най-вече – онагледена чрез съвременните големи литературни награди“* (с. 103). Възприемам това като ключ за четене на заглавието на труда. С него всъщност Амелия Личева подсказва *седмия начин*, по които да бъде задвижен Аристотеловият далекоглед на Умберто Еко към понятието „световна литература“. Тезата: „Нобеловата награда надскача идеята за национални литератури и все по-усилено гледа към световната“ подчинява останалите страници в труда. Внимателният анализ проследява цялото движение на наградите Нобел, тълкува позиции, задава въпроси. Нещо повече, Амелия Личева, най-вероятно водена от усещането, че динамиката на отношенията с една литературна награда, макар и най-престижната, не биха осветлили всички кътчета на територията на „световната република на литературата“, посяга и към други престижни литературни награди – „Ман Букър“, „Гонкур“, „Рьонодо“, „Стрега“. Впрочем преди десетина години Лора Шумкова направи подобен опит с много по-скромни измерения върху наградите „Букър“ и българските „ВИК“ („Impact Factories. Литературните награди: механизми на престижа“). Затова и мисля, че времето, в което световната литература ще бъде прочетена през ця-

лостната палитра на наградите, не е далеч и че именно трудът на Амелия Личева ще повлече крак към по-комплексно изучаване на проблема.

Втората глава на труда – „Нобеловата награда“ – е владено четене на отношението между литературния текст (автор), неговата рецепция и неговата измеримост чрез престижа на получената награда – в исторически план, от 1901 насам, но така също и чрез отсъстващите структури (размисли върху ненаградените автори и книги). Наблюденията на Амелия Личева имат както познавателен аспект, така и методологически – показват възможните посоки на мислене изобщо върху динамиките между автори, текстове и награди. Втората част на тази глава демонстрира уменията да се откриват множество работещи гледни точки към проблема – не само през имената, критериите и мотивите за връчването на наградата, но и през рефлексията на самите Нобелови лауреати; на преден план са техните речи. Макар да има очевидна асиметрия (думите на „пропуснатите“ от наградата никога не могат да се съизмерят по този начин, а и не винаги разполагаме с такива), това е маркер, тъй като усилва или стопява в Нобеловата реч екстралитературни позиции и възгледи, които така или иначе имат отношение към авторите и текстовете и винаги са част от каузата, зад която авторът/текстът стоят. В светлината на прожекторите подобни Нобелови речи винаги са произнесени по пътя към усилващата се популярност (за някои дори слава), но контекстът на първите години на ХХ век е много различен от днешния. Така съвсем логично е отделено място и на ролята на медиите и пазарите, превърнали се в център на последната част от тази глава, както и на свързаните с тях аспекти: тираж, превод, реклама. Амелия Личева отново демонстрира умение кога и в какви контексти да въвлеча българското и тук показва как проявяваният у нас скептицизъм се отразява върху тиражите на нобелистите. Чисто структурно за себе си разполагам последната част на първа глава като първа част на главата за Нобеловата награда – не просто защото е най-малката глава в дисертационния труд, а защото са дълбоко свързани и защото Нобел се откроява сред останалите награди като основен акцент. Въпросът „Световен ли е Нобел“ до голяма степен получава отговори не само в главата „Нобеловата награда“ и в изчерпателните страници за световната литература (първите две части на първа глава), но именно в частта „Световната литература и наградите“.

Третата глава на труда – „Днешната световна литература – светове, послания, прогнози“ – е ново вглеждане в световната литература, този път през оптиката на романа. Обосноваването за подобен подход задоволява както с критериите за интерес и вли-

яние върху аудиторията, така и с предпочитанията при превод (да се изследва световната литература от преспективата на превода, което ще рече да не се загърбват и „малките“ литератури). Силен е привлеченият довод на Ребека Уолковиц, че много романи днес още с появата си стартират като „световна литература“, защото едновременно се появяват на няколко езика. Амелия Личева избира този път да говори за избраната територия (романа, превода) чрез наблюдения върху тенденциите. Така се открояват шест части: за антиутопичното, за погледа към миналото, за ежедневието, за мигрантската вълна, за масовите световни автори и за световните нобелисти. Критерият като че ли не е еднакъв: антиутопичното е извикано като тенденция, която „белязва съвременната световна литература и като проблематики, и като жанрова изява“ (с оглед на връзката между наградите и световната литература бих открил един допълнителен контекст за Уелбек и „Гонкур“, в който има поне два типа интерес: как след три номинации през 2010 печели „Гонкур“ с „Карта и територия“, или как „Подчинение“ се явява *посланието на носителя на „Гонкур“*); миналото е извикано като избор пред съвременната световна литература – за него ли да говори, или за настоящето, а последното на свой ред се разтваря в следващите две тенденции – за ежедневието и мигрантската вълна, както разбира се и в антиутопичното. Появата на световните нобелисти в тази глава, а не в главата за Нобел, всъщност издава, че Амелия Личева мисли много повече за проблемите и тенденциите в световната литература, отколкото за Нобеловия комитет и неговата дейност; т.е. въпросът „световен ли е Нобел?“ окончателно накланя везните в полза на въпроса „може ли световната литература да бъде реално съизмерена чрез награда?“.

Заклучението на труда обгръща казаното само за световната литература; контекстът „Нобел“ сякаш е изоставен. Но след заключението трудът продължава с „Приложение – „Българският случай“ (247-266), което ме кара да мисля, че заключението има две лица и сега предстои отложеният поглед към наградите. Тази последна част очаквано е посветена на българската връзка с Нобеловата награда – още непразнувана – но според прогнозите на автора с шансове да спре своя полет и тук. Имал съм възможност дълго да размишлявам върху неслучения Пенчо-Славейков *Нобел* преди години, докато приготвях статия за Алфред Йенсен за енциклопедията „Чуждестранна българистика“. Но Амелия Личева е направила много повече – тя е проследила цялата тясна ивица в литературата ни – през Вазов (v/s Хейденстам), Багряна (v/s Мистрал), Радичков, Блага Димитрова, Антон Дончев, Вера Мутафчиева, Георги Господинов, Милен Русков; из-

пробвала е чрез тях как биха прозвучали част от изследваните тенденции в световната литература (сблъсква национално и универсално; превод и малка литература). Това само по себе си е приносно. Освен всичко то придава на приложението към труда ѝ чаровното доказателство, че когато мислиш световната литература от позицията на малката и на прежеждания език, е логично да отваряш след финала една врата, през която те да могат необезпокоявани да се свържат с огромното литературно пространство и неговите филтри на наградите.

Амелия Личева твърди, че в своя труд се опитва *да види състоянието на световната литература* – през тенденции, които са „провидени“ като водещи за съвременното ни. Според мен прави много повече: да видиш състоянието на нещо предполага дескриптивно усилие върху моментна снимка, докато за нея световната литература е много повече динамична процесуалност: можем само да се ситуираме в безкрая на понятието и да наблюдаваме откъслечни фрагменти от неговия ход. В подобна фрагментарност се претопява и променя и *разбирането за награда*, не без съдействието на дигиталната среда. Но еднакъв ли е ритъмът на двете промени – на разбирането за награда и разбирането за световна литература? Трудът на Амелия Личева задава, макар и по други начини, същия въпрос. И дава един от възможните отговори в последните изречения на заключението си: дошло е време за такъв тип (разбиране за) световна литература, че ни е трудно да я определим като традиция, като тип прочит. Изкушавам се да продължа нататък. Ако тази все по-променяща се идентичност на разбирането за световна литература (интернет, медии, преводи, стопяване на граници) не е проследена чрез съответни критерии за измерване на литературните светове (както би казал Даниел Келман – даже и нещата да изглеждат стряскащи, не е зле да бъдат измервани), Нобел няма как да бъде световен. Но за да бъде измерена тази „световност“ на Нобела, има поне две условия, ще ги кажа отново по Келман: много зависи дали (но и как) – в пътя си от малката към световната литература – ще минаваме през „степите, върховете, пещерите, океаните и реките“ на превода и културните многообразия, или просто ще останем в уютния си дом и няма да се отделим от „полите“ на националната си литература. Защото светът, в това число и литературният, може да бъде измерван и по начина на Александър фон Хумболт, и по този на Карл Фридрих Гаус. Трудът на Амелия Личева ни отвежда пред прага на тази възможност.

*

Като цяло дисертационният труд е написан така, че не оставя в мен колебания относно крайната преценка. Сред приносните моменти в него – описани коректно в автореферата – бих открил все пак умението да се избере интригуващ маркер, чрез който да се мисли понятието „световна литература“, както и чрез този маркер (Нобеловата награда) да се съизмерят по още един начин връзките между национална и световна литература. Трудът – както и цялостното присъствие на Амелия Личева в полето на културата – ме кара да мисля, че преценяваме колега, който ни дава поредната заявка за силно присъствие в литературознанието. Гласувам убедено, че трудът напълно заслужава степента „доктор на филологическите науки“. Но за мен ще бъде много по-важно след като я получи, *да продължи* по очертаната диря. Темата безспорно е значима, поставянето и разглеждането ѝ по начина, по който го прави Амелия Личева, е успех. Но като в класически знаков модел успехът на един труд ражда и проблем – световната литература е част от *световната република на културата*, идеята, че е привилегирована чрез езика отдавна е подложена на съмнение, но дори и да беше така, тя няма как да избяга от споделените контексти. *Интердисциплинарното* вглеждане в тенденциите и наградите е неизбежно, предстои да видим дали други изкуства като киното и театърът ще посегнат към себепознанието чрез световната литература, или тя първа ще протегне ръце към тях. Амелия Личева е един от авторите, които могат да подскажат верния отговор.

проф. Мирослав Дачев, НАТФИЗ